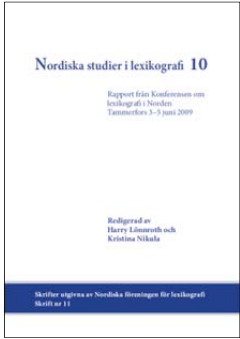


NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Kort och gott - Om idiomens språkprov i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009)	
Forfatter:	Ann-Kristin Hult	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 209-222 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

ANN-KRISTIN HULT

Kort och gott

Om idiomens språkprov i *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009)

In the recently published dictionary *The Contemporary Dictionary of the Swedish Academy* (2009), among other things, the selection of idioms has been revised. Also, the majority of idioms have been provided with examples. These have been extracted from various corpus resources, foremost from the dictionary project's 240 million word corpus, but also from available press material on the Internet and through Google searches. This paper describes the principles of selecting and modifying authentic corpus evidence to good dictionary examples. In modifying the corpus examples we have considered factors such as length, degree of veracity, presence of proper nouns etc. There have sometimes been difficulties finding good examples to idioms with low corpus frequencies or phrases belonging to technical terminology. Moreover, lengthy examples are often difficult to avoid, as many idioms are long in themselves, or because their meaning calls for an extended example in order to illustrate their essence. With the corpus evidence as a basis, the aim has been to produce good dictionary examples which keep their character of naturalness and authenticity.

Nyckelord: idiom, språkprov, korpus

1. Inledning

Hösten 2009 utkom *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (byggd på *Nationalencyklopedins ordbok*, NEO 1995–1996, hädanefter SO). Ett av de områden som genomgått en stor och välbehövlig revidering är idiomerna (inklusive andra fastare ordförbindelser). Huvudparten av idiomerna har dessutom försetts med språkprov. I detta arbete har redaktionen, såsom numera är brukligt, utnyttjat olika elektroniska korpusar. Denna artikel beskriver de urvals- och redigeringsprinciper redaktionen har arbetat efter samt hur resultatet, idiomens språkprov, presenteras i *Svensk ordbok*.

2. Idiomerna i SO

SO har utarbetats av redaktionen för Svenska Akademiens samtidsordböcker vid Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet, under ledning

av professor Sven-Göran Malmgren. Projektet påbörjades 1999 (se vidare SO 2009: VII f.). Ordboken, som alltså är en uppdatering av NEO (1995–1996), är en enspråkig definitionsordbok och ger en ”ingående beskrivning av modern svenska med tyngdpunkt på ordens betydelse och användning i kombination med historiska uppgifter” (SO 2009: VII). Förutom en uppdatering av lemma-urval och genomgång av redan existerande ordboksartiklar har stor uppmärksamhet ägnats åt att komplettera ordboken med fler (och ett mer representativt urval av) kollokationer samt en noggrannare beskrivning av ordens etymologi. Utöver cirka 65 000 lemman innehåller SO drygt 4 500 idiom. Revideringen av idiomerna har för det första inneburit en grundlig genomgång av urval, uppslagsform, placering i makro- och mikrostrukturen samt betydelsebeskrivningar. För det andra har idiomens beskrivning berikats med språkprov. (Angående placeringen av idiomerna i SO se Malmgren & Sköldberg i denna volym.)

När man i ordbokssammanhang använder sig av begreppet *idiom* åsyftas vanligen även andra typer av fasta ordförbindelser såsom liknelser, ordspråk och så vidare. Så är också fallet i SO och de flesta ordförbindelser som ingår där faller under någon av följande beteckningar (jfr Svensén 2004: 243 ff.):

Idiom: *kalla fötter*

Liknelser: *arg som ett bi*

Ordspråk: *lika barn leka bäst*

Rutinformler: – samtalsreglerande: *hur sa?*

– metakommunikativa: *på tal om det*

– artighetsfraser: *väl bekomme!*

– känslouttryck: *det menar du inte!*

Flerledade fackuttryck: *sympatiska nervsystemet*

Gemensamt för fraserna ovan är att de utgörs av fasta uttryck ”vars betydelse inte kan utläsas av (eller inte är lika med summan av) komponenternas betydelse” (Svensén 2004: 239). *Idiom* är alltså det övergripande begrepp som används för dessa mer eller mindre fasta uttryck som anses behöva en förklaring.

3. Språkprov – funktion, förekomst och form

3.1 Språkprov i allmänhet

Det råder en tämligen enhetlig uppfattning om hur ordet *språkprov* ska definieras. Jag utgår ifrån följande språkprovsdefinition: ”fraser (eller sammansätt-

ningar och avledningar) som återges inom ramen för en ordboksartikel och som innehåller uppslagsordet och har till uppgift att illustrera det i någon av dess betydelsenysanser eller användningar” (Malmgren 1994: 108). Man kan ha olika åsikter om huruvida språkprov är en särskild informationstyp. Bo Svensén (2004: 345) menar att språkprov realiserar eller åskådliggör olika informations-typer, främst sådana som gäller betydelse, konstruktions sätt, kollokationer och idiom och ser alltså *inte* språkprov som en särskild informationskategori. För den här artikelns vidkommande är dock inte frågan om språkprovets status som informationstyp av avgörande betydelse, och diskussionen lämnas därhän.

Språkprovets funktion i äldre tvåspråkiga och svenska ordböcker har undersökts av Anna Helga Hannesdóttir (1991). Hon konstaterar att i 1700-talets ordböcker bidrar språkproven ofta med information som kompletterar de förhållandevis bristfälliga formella uppgifterna. I 1800-talets ordböcker får språkproven ”alltmer funktionen att bekräfta den formella informationen, även om de fortfarande implicit bidrar med upplysningar som kompletterar denna” (Hannesdóttir 1991: 168). Den formella informationen är här utförligare och mer konsekvent presenterad. Så är fallet även i dag. Språkprovet har som uppgift att illustrera uppslagsordens ”användning i kontext och därigenom belysa viktiga egenskaper – främst syntagmatiska och semantiska men även pragmatiska och encyklopediska – hos lemmatecknet eller hos ett uttryck där det ingår” (Svensén 2004: 343, se även Atkins & Rundell 2008: 453 ff.). Med andra ord, språkprovet ska fungera som ett stöd till definitionen och innehålla upplysningar om konstruktionsmöjligheter, typiska kollokationer och olika slag av associationer och stämningar som lemmat ger upphov till. I bästa fall innehåller ett språkprov också relevanta encyklopediska uppgifter som kan bidra till bättre förståelse av ordets betydelse och bruk (se vidare Svensén 2004: 348–351). I språkprovets uppgift ingår vidare att förutom det typiska bruket även exemplifiera typiska och frekventa avvikelser från detta bruk. Språkprovet har också en viktig uppgift i att fungera som en motivering till betydelseindelningen (se Malmgren 1994, SO 2009: XVII).

B. T. Sue Atkins och Michael Rundell (2008) ställer upp tre kriterier som mått på goda språkprov. De ska vara 1) typiska och naturliga, 2) informativa och 3) begripliga. Naturlighet beskrivs som ett mer intuitivt mått på ett bra språkprov men viktigt är förstås att den användningen som illustreras är frekvent, det vill säga typisk. Med informativa språkprov menas att de ska komplettera definitionen och hjälpa användaren att bättre förstå det aktuella ordets betydelse och användning. De får absolut inte motsäga det som framgår av definitionen. Vidare ska språkprov vara begripliga, det vill säga inte bereda läsaren några svårigheter vad gäller deras betydelse som helhet eller de ingående ordens betydelse. Man bör således undvika svåra eller tvetydiga ord och uttryck. Exem-
pl-

ens karaktär varierar dock beroende på ordbokstyp och användarens behov och förväntningar. (Atkins & Rundell 2008: 458–461.)

Samtidigt som språkprov ska vara så informativa som möjligt ska samma språkprov helst också uppfylla samtliga övriga kriterier som nämnts i detta avsnitt. I tryckta ordböcker ska språkproven dessutom uppta så lite plats som möjligt, vilket är det främsta skälet till att autentiska exempel redigeras. Det gäller att hitta den rätta balansen mellan för mycket och för lite kontext (se vidare Atkins & Rundell 2008: 460).

3.2 *Idiomspråkprov*

Idiom har länge varit ett självklart inslag i större samtida ordböcker. Att idiom förses med språkprov har däremot varit ovanligt, i alla fall om man ser till det nordiska utbudet av ordböcker. Hans Schemann (1989: 1025) framhåller dock att det bara är mot bakgrund av den totala kontextsammansättningen som ett lexem realiserar sin fullständiga betydelse och att detta i ännu högre grad gäller för fraseologiska uttryck. Då idiomens mer eller mindre metaforiska betydelse kan vara svårfångad i sig, är det alltså av ännu större vikt att språkprovet ges en tillräcklig kontext så att det blir begripligt. Även Emma Sköldberg (2006: 369) lyfter fram nyttan av språkprov då de kan ”belysa den variation som faktiskt förekommer hos idiom i autentiska texter”. I lexikografiska sammanhang har på senare tid fraseologiska uttryck fått alltmer uppmärksamhet och flera ordboksredaktioner har valt att även inkludera idiomspråkprov i sina ordböcker. (Hädanefter används språkprov i betydelsen idiomspråkprov, om inget annat anges.) I tabell 1 nedan ges en överblick över förekomsten av språkprov till idiom i sju svenska allmänordböcker och en dansk.

Tabell 1. Förekomst av språkprov till idiom i sju enspråkiga svenska ordböcker och en enspråkig dansk ordbok

Ordbok	ISO 1977	NEO 1995– 1996	Lexin 1999	Svenskt språkbruk 2003	Den Danske Ordbog 2003– 2005	Bonniers 2006	Natur & Kultur 2006	Svensk ordbok 2009
Språkprov	–	–	–	x	x	–	x	x

I tabell 1 ingår endast tryckta ordböcker och de är uppställda i kronologisk ordning. I de svenska ordböcker som har språkprov till idiomerna är dessa till stor del redigerade korpusexempel. *Den Danske ordbog*, DDO (2003–2005), är den enda ordboken som använder sig av citat, det vill säga autentiska språkprov. Dessa förses med källangivelser. Det bör dock påpekas att även om man arbetat med citat så kan dessa ändå ha redigerats på så sätt att vissa partier utelämnats, vilket i sådana fall markeras. Beslutet att förse idiomerna i SO med språkprov låg i linje med syftet att göra denna ordbok mer produktionsinriktad än sin föregångare NEO.

Utifrån ett lexikografiskt perspektiv kan idiom vara problematiska på flera sätt. För det första kan ett och samma idiom, trots sin ofta påstådda fasta form, många gånger präglas av både grammatisk och lexikal formvariation och även uppvisa semantiska skillnader. Den grammatiska variationen kan röra sig om till exempel tempusform, passivtransformation samt species och numerus, medan den lexikala variationen gäller utbytbara led (se vidare t.ex. Moon 1996, Sköldb-berg 2004). Idiomfraserna är vidare stelnade i olika stor grad. Språkprovet kan här ge vägledning om variationen, till exempel genom att använda den tempusform som är mest frekvent eller kanske den enda tänkbara (se vidare Svensén 2004: 252 f. om användningsrestriktioner). För det andra har många idiom låga frekvenser i korpusmaterialen och den typiska betydelsen och användningen kan därför vara svår att återge på ett korrekt sätt (se bl.a. Kjellmer 1996). För det tredje är idiom utrymmeskrävande, vilket dock är ett problem endast i tryckta ordböcker. Dessa faktorer har i stor grad påverkat arbetet med excerperingen av språkprov till idiomerna. I övrigt är de kriterier som tidigare angavs för språkprov i allmänhet aktuella även i fråga om språkprov till idiom.

3.3 Språkprovets form – autentisk eller prototypisk?

Förutom att vara naturliga/typiska, informativa och begripliga, är idealet att språkprov ska representera autentiskt bruk och det är numera praxis att använda sig av elektroniska korpusar vid ordboksframställning (Atkins & Rundell 2008: 457, se även Kilgariff et al. 2008 om automatisk generering av goda språkprov). Belägg som uppfyller samtliga kriterier kan dock vara svårfunna i korpusar och faktorer såsom ordbokens funktion och de resurser som finns tillgängliga leder till olika lösningar i olika ordböcker. Även den tid som ett ordboksprojekt har till sitt förfogande utgör en påverkansfaktor, och som redan påpekats är det också en fråga om utrymme. I regel är befintliga (tryckta) ordböckers språkprov redigerade på något sätt, men i och med de elektroniska ordböckernas intåg har förutsättningarna förändrats vad gäller till exempel språkprovs längd och antal.

Förespråkarna för autentiska språkprov anser att ”konstruerade/bearbetade språkprov [är] mindre typiska och framför allt mindre naturliga” och att även små ändringar i syfte att göra dem mer lättillgängliga eller regelbundna kan beröva dem deras karaktär, och i värsta fall vilseleda användarna (Svensén 2004:346). Om man strikt ska följa kravet på autenticitet så måste emellertid många bra belägg ratas på grund av till exempel längd eller distraherande element. Förespråkarna för denna hållning menar dock att korpusarna numera är så stora att man kan hitta goda språkprov till de flesta ord, även till sådana som är mindre frekventa. Det hela är dock inte så enkelt, vilket Adam Kilgariff et al. (2008: 426) konstaterar: ”Even in the very large corpora available today, it is hard to find whole sentences which perfectly meet all the relevant criteria, and some degree of editorial intervention is usually needed”. En avgörande faktor är som sagt vilken ordbokstyp man har att göra med. I en historisk ordbok som *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) utgår man naturligen från citat, som ju ger första belägg på att ett ord existerar. Redaktörerna för DDO motiverar sitt val att ha citat med att språkprov inte bara ska bidra med semantisk information utan också vara en ”kilde til belysning af periodens [1950–2000] samfunds- og kulturliv, altså give et broget og farverigt tidsbillede” (DDO 2003–2005: 4).

Förespråkarna för redigerade språkprov anser att språkproven ska illustrera lexemens kärnbetydelse och att ordboksanvändaren utifrån denna ska kunna sätta in ordet i passande kontexter med passande grammatisk form (Schemann 1989: 1026). Språkproven ska utgöra ett mönster, en prototyp, som i sin tur kan bidra till förståelsen av ordets användning i autentiska sammanhang. Henrik Nikula (1995) uttrycker det som att språkproven tydliggör en regelformulering och att man slår upp ett ord för att få reda på de idiosynkratiska regler som gäller användningen av detta ord. Korpusbelägg är ”resultat av tillämpningar av ett stort antal regler i en viss kontext i syfte att förmedla ett visst innehåll” (Nikula 1995: 313). Det kan också finnas goda motiv till att ändra i korpusbeläggen i syfte att främja en mer modern syn på till exempel könsroller. Och som Atkins och Rundell (2008: 458) beskriver det, korpusen utgör först och främst en källa av bevis och inte en källa av färdiga språkprov. Det är efter denna princip som SO har arbetat med språkprov.

En av käpphästarna i detta sammanhang är också vilken syn man har på korpusens funktion och dess kvalitet i form av ett representativt innehåll. Hannedóttir (1991) uppmärksammar svårigheten att i de äldre ordböckerna avgöra språkprovets representativitet. Med dagens avancerade teknik och stora utbud av elektroniska korpusar borde frågan om representativitet vara löst, men det är fortfarande ett omdebatterat ämne. Diskussionen kretsar mycket kring frågan om korpusarnas balansering. De flesta korpusar utgörs till majoriteten av skrift-

språkligt material, och då i synnerhet tidningstext, och en stor korpus är inte per automatik mer balanserad än en mindre.

4. Språkprov i SO – urvals- och redigeringsprinciper

Arbetet har alltså bestått i att utifrån korpusens belägg skapa goda språkprov utan att den autentiska karaktären skulle gå förlorad. Den korpus som framför allt användes var redaktionens egen korpus på 240 miljoner löpord. Den består till största delen av dagstidningsmaterial men innehåller även äldre och moderna skönlitterära verk. I andra hand användes fritt tillgängliga textdatabaser via Internet såsom *Presstext* och *Mediearkivet* samt sökmotorn Google.

De två huvudsakliga faktorerna som beaktades när språkproven excerperades var 1) de angivna uppgifterna om idiomet i ordboken och 2) korpusens belägg. De angivna uppgifterna i ordboken inbegriper den eventuella lexikala och grammatiska variation som idiomet uppvisar, idiomets betydelsebeskrivning samt dess eventuella bruksmarkering(ar). Genom korpusens belägg avslöjas idiomets bruk, något som man förstår även utgick ifrån vid den stora genomgången av urvalet av idiom och dess beskrivning. Som redan påpekats har många idiom låga frekvenser i korpusar. Av den anledningen ströks flera idiom ur SO i den första genomgången av urvalet av idiom. I de fall alltför lågfrekventa idiom har fått vara kvar så har lösningen för språkprovets del varit att antingen utelämna dem eller att försöka konstruera ett gott språkprov med utgångspunkt i de belägg som trots allt fanns. Korpusen avslöjar också om idiomet används i typiska kontexter och genrer samt vilka typiska aktanter som förekommer. Det senare kan även idiomets uppslagsform ge uppgift om.

I fråga om redigeringsprinciper diskuterar Henrik Lorentzon (2001) de problem som uppkommer när man ska finna goda autentiska språkprov i en korpus. De faktorer som han berör är i stort de faktorer som vi tagit hänsyn till vid redigeringen av SO:s språkprov. Vi försökte således hålla nere längden på språkproven i den mån det gick. Detta kunde vara besvärligt då de flesta idiom i sig består av många ord och därtill kräver de, i större utsträckning än lemmen, en mer utförlig och klagörande kontext. Korpusbeläggen kunde kortas ner med hjälp av till exempel omskrivningar, utbyte av namn till pronomen och borttagande av distraherande element. Det var vidare viktigt att språkprov innehållande encyklopedisk information inte innehöll felaktiga uppgifter. Om egennamn förekom i beläggen ersattes dessa av andra benämningar, till exempel *hon/han/de*, *utrikesministern* eller *företaget*. Distraherande element eller ord som varken gjorde till eller från kunde tas bort, till exempel småord som *ju* och

väl eller upprepningar som *väldigt, väldigt*. Svåra ord undveks och ersattes av mer lättfattliga och entydiga. Belägg med anstötligt innehåll undveks också, eller omformulerades. Redaktionen har dessutom strävat efter att uppnå ett jämställt innehåll som inte visar upp en stereotyp och förlegad syn på könsroller eller på samhällseliga företeelser i stort. Till sist önskade vi även, då det var möjligt, att från ordboksanvändarens perspektiv förmedla ett underhållande innehåll. Utifrån dessa förutsättningar var ambitionen att få de redigerade korpusexemplen att behålla sin naturlighet och autentiska karaktär.

5. Språkprov i SO – presentationen

I detta avsnitt presenteras så exempel på språkprov från SO. I avsnitt 5.1 ges exempel på hur korpusbeläggen redigerats till prototypiska språkprov, och i avsnitt 5.2 förevisas språkprov med utgångspunkt i typen av idiom, det vill säga liknelse, ordspråk och så vidare.

5.1 Från autentiskt bruk till prototypiskt

Det är inte ovanligt att de språkprov som anges i SO är identiska med de korpusbelägg som har legat till grund för dem. Här redovisas dock bara de språkprov som har redigerats. Det första exemplet är språkprovet för idiomet *få kalla fötter*:

Idiom: **få kalla fötter**

Definition: 'plötsligt få starka betänkligheter'

Korpus: Även *TV4* **fick kalla fötter** av all **negativ publicitet** och berättade att man inte längre var intresserad av *att sända galan*.

Språkprov: *finansiärerna* **fick kalla fötter** när *projektet* utsattes för **negativ publicitet**

De led som är markerade med fetstil i korpusbelägget överensstämmer helt med de fetstiltade leden i språkprovet. Om man ser till beläggen är preteritumformen en av de mest frekvent använda tempusformerna och ledet **negativ publicitet** ger uttryck för en typisk omständighet där idiomet i fråga passar väl in. De led som kursiverats i korpusbelägget är sådana som har omformulerats innan de förts över till språkprovet. Här har således egennamnet *TV4* ersatts av *finansiä-*

rerna respektive *att sända galan av projektet*. Det kan tyckas att korpusbelägget var ett fullgott språkprov och inte i behov av några ändringar. Ambitionen har dock varit att, i bland annat Atkins och Rundells (2008: 458) anda, betrakta korpusen som ”a source of *evidence* rather than a source of examples”. Resultatet blir ett allmännare och mer neutralt språkprov som dessutom upptar mindre plats.

Nästa exempel är ett idiom som uppvisar lexikal variation, vilken framkommer av uppslagsformen, nämligen *gå/skära genom märg och ben*:

Idiom: **gå/skära genom märg och ben**

Definition: ’vara mycket störande’

Definitionstillägg: ’särskilt om ljud’

Korpus: Genom fönstret *skrek hennes* mamma så att det **skar genom märg och ben**.

Språkprov: *hennes skrik skar genom märg och ben*

De varierande lexikala leden står i regel i bokstavsordning och ger alltså inte någon uppgift om vilket av leden som är mest frekvent. I det här fallet visar korpusbeläggen att varianterna är likvärdiga. Leden **hennes** och **skar genom märg och ben** har förts över i sin helhet och verbformen *skrek* har ersatts av substantivet *skrik*. Språkprovet har alltså blivit kortare och förlorat en stor del av sin kontext. Idiomets andemening framgår dock tydligt även i detta mindre kontexttyngda sammanhang.

Många idiom har också en eller flera bruksmarkörer. De mest förekommande markörerna är *vard.* (’vardagligt’), *urspr. bibl.* (’ursprungligen bibliskt’) och *ngt åld.* (’något ålderdomligt’). Här är ett exempel på det senare:

Idiom: **hålla målron vid makt**

Definition: ’hålla samtalet i gång’

Bruksmarkering: ’ngt åld.’

Korpusbelägg: *Benbe höll alltjämt målron vid makt och lät sina mångahanda upplevelser flöda, ej utan att krydda dem med någon liten matsked fantasi*

Språkprov: *hon höll målron vid makt med sina lustiga anekdoter*

Det är å ena sidan synd att inte låta ett så målande citat få ingå i SO i sin helhet. Å andra sidan kunde det långa belägget kortas ner väsentligt genom en omskrivning av det kursiva ledet, utan att det huvudsakliga innehållet gick förlorat.

5.2 Olika typer av idiom

Idiom är som sagt ett samlingsbegrepp för många olika typer av fasta förbindelser. Ett exempel på ett uttryck som faller under rubriken idiom i snäv bemärkelse är *leva för dagen*:

Idiom: leva för dagen

Definition: 'leva utan omsorg för framtiden'

Språkprov: *en del människor lever för dagen, medan andra vill planera sin framtid in i minsta detalj*

En del idiom kan vara svårdefinierade, till exempel på grund av att de används i flera men snarlika betydelser. Som en följd kan betydelsebeskrivningarna ge ett vagt intryck. Ett effektivt sätt att föra fram ett idioms betydelse kan då vara att, som i exemplet ovan, belysa dess motsats.

Vad gäller liknelserna är många av dem föråldrade och används ofta fristående, till exempel i en rubrik. Det kunde därför vara svårt att finna goda belägg på dessa. Typiskt för liknelser är vidare att de handlar om utseenden eller tillstånd (*ful som stryk, hett som i en bakugn*), om (tillfälliga) egenskaper (*vig som en apa, sur som en citron*) eller mer allmänna beskrivningar av något (*komma som en blix från klar himmel, göra ngt som de blinda slåss*). För att språkprovet ska vara bra måste läsaren på något sätt kunna föreställa sig de sammanhang som liknelserna används i, och det som beskrivs ska kännas intuitivt naturligt och möjligt, som i följande fall:

Idiom: som en oljad blix

Definition: 'mycket fort'

Definitionstillägg: 'vard.'

Språkprov: *katten smet in under soffan som en oljad blix*

Liknelsernas relativt få belägg i skriven text indikerar att de är vanligare i tal-språkliga sammanhang, något som lyfts fram genom att flera av dem, däribland exemplet ovan, har markerats med brukskommentaren 'vard.'

Ordspråk var än svårare att finna belägg på. De används också gärna isolerat och för att få till stånd ett klagörande språkprov krävs ibland en omständlig kontext. Vad gäller ordspråken var det därför i synnerhet svårt att leva upp till kravet på begränsad längd, eftersom själva ordspråket ofta är långt:

Ordspråk: många bäckar små (gör en stor å)

Definition: 'av många små bidrag blir till slut ngt värdefullt'

Språkprov: *med ett målmedvetet gnetande enligt principen många bäckar små minskade företaget sin elförbrukning med hela 15 %*

Det är inte ovanligt i korpusbeläggen att ett led i ordspråket utesluts, som i exemplet ovan (Clausén 1994: 49 f.).

Rutinformler, eller pragmatiska fraser, används i talspråkliga sammanhang. De har därför av naturliga orsaker varit svårfunna i de skriftspråkliga korpusarna. Utmaningen har således varit att få fram naturliga talspråkliga språkprov i form av till exempel ett replikskifte eller ett utrop. Den resurs, eller vad man ska kalla det, som i synnerhet utnyttjats har varit det egna och omgivningens språkbruk:

Rutinformel: **hur så?**

Definition: 'varför säger eller frågar du så?'

Språkprov: *Ska du ta bilen in till stan? – Hur så? Behöver du skjuts någonsans?*

De rutinformler som har egenskapen av känslouttryck har ibland ett definitionstillägg som anger vilken typ av ståndpunkt eller attityd man vill ge uttryck för, som i följande fall:

Rutinformel: **det kan väl hända**

Definition: 'det kan kanske förhålla sig så'

Definitionstillägg: 'vanl. som uttryck för motvilligt medgivande'

Språkprov: *det kan väl hända att man ljuger någon gång ibland*

Vad gäller de flerledade fackuttrycken är definitionen oftast tillräcklig och dessa idiom har i regel endast fått språkprov om ett bra encyklopediskt belägg påträffats. Dessa språkprov har ofta mer karaktär av utsmyckning än som ett komplement till definitionen, vilket följande exempel visar på:

Idiom: **absoluta nollpunkten**

Definition: 'den teoretiskt lägsta temperatur som kan förekomma (–273 grader)'

Språkprov: *på småplaneten Sedna råder kosmisk kyla med temperaturer bara några tiotal grader över absoluta nollpunkten*

Ett språkprov kan på detta sätt bidra med encyklopedisk information. Det är också en lämplig strategi att ta till för de idiom vars innebörd är specifikt knutna till det svenska samhället, till exempel *mors dag*, *fars dag* och *röd dag*. Det senare

idiomet har i linje med detta fått följande språkprov:

Idiom: röd dag

Definition: 'helgdag'

Språkprov: *annandag pingst är inte längre en röd dag*

Drygt 4 100 av SO:s cirka 4 500 idiom har nu språkprov. Majoriteten av dessa är fackuttryck (drygt 300) där språkprov inte skulle tillföra så mycket till den redan angivna informationen. De övriga åttiotalet icke-exemplifierade idiom har av andra anledningar inte försetts med språkprov. Vissa ordspråk har till exempel varit besvärliga att få till bra och inte alltför långa eller konstruerade exempel på, många gånger av den anledningen att de haft ytterst få korpusbelägg (t.ex. *som man ropar i skogen får man svar, allt är inte guld som glimmar*). Redaktionen har på denna punkt ännu inte nått ända fram.

5. Sammanfattande kommentar

Denna artikel har haft som syfte att dokumentera arbetet med att förse idiom i SO med språkprov. Man kan diskutera hur mycket tid som ska ägnas till att finna autentiska språkprov och till att redigera dem. Språkproven i SO kan sägas befinna sig på fyra nivåer vad gäller dess grad av autenticitet. Det finns 1) helt autentiska språkprov, 2) något bearbetade språkprov, 3) korpusinspirerade språkprov och 4) konstruerade språkprov. Av korpusens belägg kan konstateras att idiomerna företrädesvis förekommer inom texter som rör sport, politik, näringsliv och ekonomi. Skulle man alltid följa bruket skulle det alltså leda till många språkprov inom dessa områden. Dessutom skulle majoriteten av dem inbegripa det manliga könet. Redaktionen har därför medvetet arbetat med att balansera kontextens innehåll genom att föra in andra sammanhang eller använda mer neutrala kontexter. Vissa idiom används också frekvent i vitsiga sammanhang, ordlekar och dylikt och man anspelar gärna på den konkreta betydelsen. Ett exempel på det är korpusbelägget *medeltida matrester kan ge forskarna mer kött på benen*. Sådana språkprov återfinns inte i SO. I övrigt påträffas beläggen i kåserier, horoskop, romantexter och recept. De allra flesta beläggen är dock från tidningstexter.

Inom loppet av ett par år kommer SO att finnas i elektronisk form. Vilka konsekvenser detta får för idiomerna och deras språkprov är svårt att sja om. I en e-version brottas man i lika hög grad med att excerpera bra språkprov, men man har här möjlighet att länka ordboken till olika korpusar och användaren kan,

med utgångspunkt i SO:s språkprov, skapa sig en egen uppfattning av bruket. Man kan också välja att ha fler språkprov. Längden behöver heller inte vara en begränsande faktor för ordboksredaktören. Man skulle dessutom kunna komma längre i beskrivningen av idiomerna i stort, till exempel genom att ange synonyma och antonyma uttryck i anknytning till respektive ordboksartikel och länka dem till varandra. Trots det obegränsade utrymmet i e-ordböcker krävs ändå en genomtänkt framställning av det man vill beskriva eller, som här, illustrera med goda språkprov.

ORDBÖCKER

- Bonniers svenska ordbok. Stockholm 2006.
 DDO = Den danske ordbog. København 2003–2005.
 ISO = Illustrerad svensk ordbok. 3:e uppl. Stockholm 1977.
 Natur och Kulturs Stora Svenska ordbok. Stockholm 2001.
 NEO = Nationalencyklopedins ordbok. Höganäs 1995–1996.
 SO = Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. Stockholm 2009.
 Svenska ord med uttal och förklaringar/Lexin. 3:e uppl. Stockholm 1999.
 Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser. Stockholm 2003.

ÖVRIG LITTERATUR

- Atkins, B. T. Sue & Rundell, Michael, 2008: *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford/New York.
- Clausén, Ulla, 1994: *Idiom and variation*. I: *Nordiske studier i leksikografi II*. Rapport fra Konferens om Leksikografi i Norden. 11.–14. maj 1993, red. av Anna Garde & Pia Jarvad. København. S. 47–52.
- Hannesdóttir, Anna Helga, 1991: *Språkprovets funktion i äldre svenska ordböcker*. I: *Svenskans beskrivning 18*. Förhandlingar vid Artonde sammankomsten för svenskans beskrivning. Uppsala den 25–26 oktober 1990, red. av Mats Thelander et al. Lund. S. 163–171.
- Kilgarriff, Adam et al., 2008: *GDEX: Automatically Finding Good Dictionary Examples in a Corpus*. I: *Proceedings of the XIII Euralex International Congress, Barcelona 15–19 July 2008*, red. av Elisenda Bernal & Janet DeCesaris. Barcelona. S. 1421–1432. (CD-rom)
- Kjellmer, Göran, 1996: *Idiomerna, kollokationerna och lexikonet*. I: *LexicoNordica 3*. S. 79–90.
- Lorentzen, Henrik, 2001: *Jagten på gode citat. Om vanskelighederne ved at finde egnede ordbogseksempler i et korpus*. I: *Nordiska studier i leksikografi*. Rapport från 9. Konferens i leksikografi i Norden, Göteborg 27.–29. maj 1999, red. av Martin Gellerstam et al. Göteborg. S. 202–216.

- Malmgren, Sven-Göran, 1994: Språkprovets form och funktion i svenska betydelseordböcker från Östergrens Nusvensk ordbok till Svensk ordbok. I: *LexicoNordica* 1. S. 107–117.
- Nikula, Henrik, 1995: Exemplens funktioner i ordböcker. I: *Nordiske studier i leksikografi* 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavik 7–10 juni 1995, red. av Ásta Svavarsdóttir et al. Reykjavik. S. 311–319.
- Moon, Rosamund, 1996: Data, Description, and Idioms in Corpus Lexicography. I: *Euralex '96 Proceedings I–II. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*, red. av Martin Gellerstam et al. Göteborg. S. 245–256.
- Schemann, Hans, 1989: *Das phraseologische Wörterbuch*. I: *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexicographie* 5.1., red. Franz Josef Hausmann et al. Berlin/New York. S. 1019–1032.
- Sköldberg, Emma, 2004: *Korten på bordet. Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. Göteborg.
- Sköldberg, Emma, 2006: *Idiom och semantisk variation – i autentiskt bruk och i ordböcker*. I: *Nordiska studier i leksikografi* 8. Rapport fra Conference om leksikografi i Norden, Sønderborg 24–28 maj 2005, red. av Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen. København. S. 359–371.
- Svensén, Bo, 2004: *Handbok i leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2 uppl. Stockholm.